

[2023] 2 एस. सी. आर. 202

सर्वोच्च न्यायालयाचा अहवाल

[2023] 2 एस. सी. आर.202.

राष्ट्रीय राजधानी क्षेत्र दिल्ली आणि इतर

विरुद्ध

मनजीत कौर आणि इतर

(2023 चा दिवाणी अपील क्रमांक 1458)

मार्च 13,2023

[एम. आर. शाह आणि सी. टी. रविकुमार, जे. जे.]

भूसंपादन, पुनर्वसन आणि पुनर्वसनातील न्याय नुकसानभरपाई अनी पारदर्शकतेचा अधिकार कायदा,2013 कल 24(2)-अपीलकर्त्यांच्या वतीने हे विशिष्ट प्रकरण होते की मूळ रिट याचीककर्ते किंवा त्यानंतरच्या खरेदीदाराला अधिग्रहणाला आव्हान देण्याचा स्थान नाही- तथापी, उच्च न्यायालयने ते हाताळले नाही. उच्च न्यायालय पुणे महानगरपालिका आणि वगैरे यांच्यावर अवलंबून आहे. वि. हरकचंद मिसरीमल सोलंकी आणि ओआरएस यांनी असे मत

व्यक्त केले की अधिग्रहण या कलमामध्ये कालबाह्य झाल्याचे मानल्या जाणाऱ्या संबंधित जमिनीच्या संदर्भात कार्यवाही.2013 च्या कायद्याच्या 24 (2) मध्ये या आधारावर म्हटले आहे की, त्या जमिनीचा ताबा घेण्यात आलेला नाही किंवा मूळ याचिकाकर्त्याला नुकसान भरपाई देण्यात आलेली नाही/देण्यात आलेली नाही-अपील केल्यावर असे म्हटले गेले:गॉडफ्रे फिलिप्स (आय) लिमिटेडच्या प्रकरणात असे म्हटले गेले होते की त्यानंतरच्या खरेदीदाराला अधिग्रहण प्रक्रिया संपल्याचा दावा करण्याचा कोणताही स्थान नाही-अन्यथा, पुणे महानगरपालिकेच्या प्रकरणातील निर्णय सर्वोच्च न्यायालयाच्या घटनापीठाने फेटाळला आहे इंदूर विकास प्राधिकरण विरुद्ध मनोहरलाल आणि वैगेरे ,गॉडफ्रेच्या प्रकरणांमध्ये सर्वोच्च न्यायालयाने घालून दिलेला कायदा लागू करणे.फिलिप्स (आय) लिमिटेड, शिवकुमार आणि इंदूर विकास प्राधिकरण,उच्च न्यायालयाने दिलेला आक्षेपार्ह निकाल आणि आदेश टिकू शकत नाही-अपील मंजूर

इंदूर विकास प्राधिकरण वि. मनोहरलाल आणि इतर (2020) 8 एस. सी. सी 129:

[2020] 3 एस. सी. आर. 1-त्यानंतर.

पुणे महानगरपालिका आणि अन्य . वि.हरकचंद मिसरीमल सोलंकी आणि इतर.

(2014) 3 एस. सी. सी 183; शिवकुमार आणि इतर . वि.युनियन ऑफ इंडिया आणि इतर .

(2019) 10 एस. सी. सी. 229; दिल्ली विकास प्राधिकरण विरुद्ध गॉडफ्रे फिलिप्स (I)

लिमिटेड आणि इतर. (2022 च्या दिवाणी अपील क्र. 3073 ने निर्णय घेतला सर्वोच्च न्यायालयाद्वारे); एम. वेंकटेश आणि इतर . वि.आयुक्त, बंगळूरु विकास प्राधिकरण (2015) 17 एस. सी. सी. 1-संदर्भित.

न्यायनिर्णय कायदा संदर्भ

[2020] 3 एससीआर 1	पाठपुरावा केला	परिच्छेद 6,7
(2014) 3 एस. सी. सी 183	संदर्भित	परिच्छेद 2,6
(2019) 10 एस. सी. सी 229	संदर्भित	परिच्छेद 3,4,7
(2015) 17 एससीसी 1	संदर्भित	परिच्छेद 4

दिवाणी अपील न्यायाधिकरण:

2023 चा दिवाणी अपील क्रमांक 1458.

2016 च्या डब्ल्यू. पी. सी. क्रमांक 6158 मध्ये नवी दिल्ली येथील दिल्ली उच्च न्यायालयाच्या दिनांकित 31.10.2017 च्या निकाल आणि आदेशावरून.

सुश्री आस्था त्यागी, दिनेश चंदर त्रेहान, वकील अर्जदारांसाठी.

सुमित बन्सल, एन. अन्नपूरानी, नितीन मिश्रा, ईशान शर्मा, वकील प्रतिसादकर्त्यांसाठी.

न्यायालयाचा निर्णय न्यायमूर्ती एम. आर. शाह, यांनी दिला

1. 2016 च्या लेखी याचिका (सी) क्रमांक 6158 मध्ये नवी दिल्ली येथील दिल्ली उच्च न्यायालयाने दिलेल्या आक्षेपार्ह निकाल आणि आदेशाबद्दल व्यथित आणि असमाधानी वाटणे, ज्याद्वारे उच्च न्यायालयाने उक्त रिट याचिका मंजूर केली आहे आणि असे घोषित केले आहे की खसरा क्र.12) आणि 668/2 (01-08) नवी दिल्लीतील सातबारी गावातील महसूल वसाहतीतील एकूण 2 बिघा भूमि संपादन पुनर्वसन आणि पुनर्वसनातील न्याय्य नुकसान भरपाई आणि पारदर्शकता कायदा, 2013 (यापुढे "कायदा, 2013" म्हणून संदर्भित) च्या कलम 24 (2) अंतर्गत रद्द झाल्याचे मानले जाते, राष्ट्रीय राजधानी क्षेत्र सरकार दिल्ली आणि इतर ने सध्याचे अपील केले आहे.

2. संबंधित पक्षांच्या वतीने दीर्घकाळ हजर राहिलेल्या विद्वान वकिलांचे म्हणणे ऐकून घेतले आणि उच्च न्यायालयाने दिलेला आक्षेपार्ह निकाल आणि आदेशाचा अभ्यास केला. उच्च न्यायालयाने दिलेल्या आक्षेपार्ह निर्णय आणि आदेशावरून असे दिसते की, उच्च न्यायालयाने रिट याचिका मंजूर केली आहे आणि घोषित केले आहे की, पुणे महानगरपालिकेच्या प्रकरणात या न्यायालयाच्या निर्णयावर अवलंबून राहून, संबंधित जमिनीच्या संदर्भात केलेले अधिग्रहण 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) अंतर्गत कालबाह्य झाले आहे असे मानले जाते. पुणे

महानगरपालिका आणि इतर विरुद्ध हरकचंद मिसिरीमल सोलंकी आणि इतर.(2014) 3 एस. सी. सी. 183, आणि हे निरीक्षण नोंदवून की संबंधित जमिनीचा ताबा घेण्यात आलेला नाही किंवा नुकसानभरपाईसाठी निविदा/निविदा काढण्यात आलेली नाही. पुणे महानगरपालिकेच्या प्रकरणात या न्यायालयाने दिलेल्या कायद्यानुसार पैसे दिले (सुप्रा).

3. तथापि, हे लक्षात घेणे आवश्यक आहे की उच्च न्यायालयासमोर, अपीलकर्त्यांच्या वतीने हे विशिष्ट प्रकरण होते की मूळ रिट याचिकाकर्ते हे त्यानंतरचे खरेदीदार असल्याने अधिग्रहणाला/अधिग्रहणाच्या अपव्ययाला आव्हान देण्याचा कोणतेही स्थान अगर हक्क नव्हते. जरी मूळ रिट याचिकेत केलेल्या दाव्यांवरूनही, मूळ रिट याचिकाकर्त्याने विक्रीचा करार, असाइनमेंट डीड, पावती आणि ताबा पत्र, बीज देयक आणि मालमत्ता कर देयक (परिच्छेद 2) यांच्या आधारे मालकीचा दावा केला, "विक्री करार" हा शब्द शाईने समाविष्ट केला आहे.तथापि, कोणतेही विक्री दस्तऐवज पुढे येत नाही, त्यामुळे मूळ रिट याचिकाकर्त्याने विक्री कराराच्या मालकीचा आणि ताब्यात असण्याचा दावा केला, अभिहस्तांतन विलेख, तो मूळ रिट याचिकाकर्ते किंवा त्यानंतरचा खरेदीदार असो.तथापि, अपीलकर्त्यांच्या वतीने हे विशिष्ट प्रकरण होते की मूळ रिट याचिकाकर्ते किंवा त्यानंतरच्या खरेदीदाराला अधिग्रहण/अधिग्रहण कालबाह्य झाले आहे आव्हान देण्याचा कोणताही स्थान नाही परंतु उच्च न्यायालयाने त्यावर कारवाई केलेली नाही.त्यानंतरच्या खरेदीदाराला अधिग्रहणाला/डीमड लॅप्स एक्झिझिशनला

आव्हान देण्याचा कोणताही स्थान नाही, हे या न्यायालयाच्या शिवकुमार आणि अन्य. वि. युनियन ऑफ इंडिया आणि इतर. (2019)10 एस. सी. सी. 229 यांच्या बाबतीत आणि दिल्ली प्रकरणात या न्यायालयाचा त्यानंतरचा निर्णय विकास प्राधिकरण वि. गॉडफ्रे फिलिप्स (आय) लिमिटेड आणि इतर. दिवाणी अपील क्र. 3073/2022 निर्णयाच्या दृष्टीने समाकलित नाही.

4. गॉडफ्रे फिलिप्स (आय) लिमिटेड (सुप्रा) च्या बाबतीत त्यानंतरच्या खरेदीदाराच्या आणि इतर निर्णयांचा विचार करता संपादन प्रक्रियामध्ये संपादनाची कार्यवाही संपल्याचा दावा करणे, म्हणजेच शिवकुमार (सुप्रा), मीरा साहनी विरुद्ध दिल्ली आणि ओर्सचे लेफ्टनंट गव्हर्नर, (२००८) ९ एससीसी १७३ आणि एम. व्यंकटेश अँड ओआरएस. विरुद्ध आयुक्त, बंगळूरु विकास प्राधिकरण (२०१५) १७ एससीसी १, हे विशेषपणे पाळले जाते आणि असे मानले की नंतरच्या खरेदीदाराला चूक झाल्याचा दावा करण्याचा कोणताही अधिकार नाही. शिवकुमार (सुप्रा) बाबतीत या न्यायालयाचा निर्णय, या न्यायालयाने इतर निर्णयामध्ये अधोरेखित केला आहे⁵.

5. वरील बाबी लक्षात घेता, उच्च न्यायालयाने हे घोषित करण्यात गंभीर चूक केली आहे की संबंधित जमिनीच्या संदर्भात केलेले अधिग्रहण मूळ रिट याचिकाकर्त्याने-त्यानंतरच्या खरेदीदाराने दाखल केलेल्या रिट याचिकेत कालबाह्य झाले आहे असे मानले जाते.

6. अन्यथा, हे लक्षात घेणे आवश्यक आहे की सध्याच्या प्रकरणात, संबंधित जमिनीचा ताबा प्रलंबित खटला/स्थगितीमुळे प्राधिकरणामार्फत घेतला जाऊ शकत नाही. या न्यायालयाच्या इंदूर विकासाच्या प्रकरणात या न्यायालयाचे घटनापीठाने प्राधिकरण विरुद्ध मनोहरलाल आणि इतर, (2020) 8 एस. सी. सी. 129.परिच्छेद ३६६ निर्णयानुसार पुणे महानगरपालिकेचे (सुप्रा) प्रकरणातील निर्णय टाळण्यात आले आहे. या न्यायालयाच्या घटनापीठाने खालीलप्रमाणे निरीक्षण नोंदवले आणि निर्णय दिला आहे:-

366. वरील चर्चेच्या अनुषंगाने आम्ही खालीलप्रमाणे प्रश्नांची उत्तरे देतो:

366.1. कलम 24 (1) (अ) मधील तरतुदीनुसार 2013 चा कायदा लागू होण्याच्या तारखेपर्यंत 1-1-2014 रोजी निवाडा न दिल्यास कार्यवाहीत कोणतीही चूक होत नाही. २०१३ च्या कायद्यातील तरतुदीनुसार नुकसान भरपाई निश्चित करावी लागते.

366.2. न्यायालयाच्या अंतरिम आदेशाने व्यापलेला कालावधी वगळून पाच वर्षांच्या कालावधीत निकाल देण्यात आला असेल तर 1894 च्या कायद्यांतर्गत 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (1) (ब) अन्वये तरतूद केल्याप्रमाणे जणू ती रद्द करण्यात आलेली नाही असे समजून कार्यवाही सुरू राहिल.

366.3. ताबा आणि नुकसान भरपाई दरम्यान कलम 24 (2) मध्ये वापरलेला "किंवा" हा शब्द "नाही " किंवा "आणि" म्हणून वाचला पाहिजे. २०१३ च्या कायद्याच्या कलम २४ (२) अन्वये हा कायदा लागू होण्यापूर्वी पाच वर्षे किंवा त्याहून अधिक काळ अधिकाऱ्यांच्या निष्क्रियतेमुळे जमिनीचा ताबा घेण्यात आलेला नाही किंवा नुकसान भरपाईही देण्यात आलेली नाही अश्या बाबतीत भूसंपादनाची प्रक्रिया संपुष्टात आली असे मानले जाते. दुसऱ्या शब्दांत सांगायचे तर, ताबा घेतला गेला असेल, नुकसान भरपाई दिली गेली नसेल तर कोणतीही चूक नाही. त्याचप्रमाणे नुकसान भरपाई दिली असेल, ताबा घेतला नसेल तर त्यात कोणतीही चूक नाही. .

366.4. 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) च्या मुख्य भागात "भरणा" या अभिव्यक्तीमध्ये न्यायालयात नुकसान भरपाई जमा करण्याचा समावेश नाही. कलम २४ (२) मधील तरतुदीमध्ये बहुसंख्य भूधारकांच्या संदर्भात ती जमा न केल्यास १८९४ च्या कायद्याच्या कलम ४ अन्वये भूसंपादनाच्या अधिसूचनेच्या तारखेपर्यंत सर्व लाभार्थी (जमीनमालक) २०१३ च्या कायद्यातील तरतुदीनुसार नुकसान भरपाईस पात्र असतील.. भूसंपादन अधिनियम १८९४ च्या कलम ३१ अन्वये दायित्वाची पूर्तता न केल्यास या कायद्याच्या कलम ३४ अन्वये व्याज

दिले जाऊ शकते. मोबदला (न्यायालयात) जमा न केल्याने भूसंपादनाची कार्यवाही संपुष्टात येत नाही. पाच वर्षे किंवा त्याहून अधिक काळ बहुसंख्य मालमत्तेबाबत मोबदला रक्कम जमा न केल्यास १८९४ च्या कायद्याच्या कलम ४ अन्वये भूसंपादनाच्या अधिसूचनेच्या तारखेनुसार २०१३ च्या कायद्यानुसार जमीन मालकांना मोबदला द्यावा लागेल.

366.5. १८९४ च्या कायद्याच्या कलम ३१ (१) अन्वये दिलेल्या तरतुदीनुसार , जर एखाद्या व्यक्तीला नुकसान भरपाई देण्यात आली असेल तर कलम २४ (२) अन्वये नुकसान भरपाई न दिल्याने किंवा न्यायालयात जमा न केल्यामुळे अधिग्रहण संपुष्टात आल्याचा दावा करणे त्याला खुले नाही. कलम ३१ (१) अन्वये रक्कम भरून भरण्याची जबाबदारी पूर्ण केली जाते. ज्या जमीन मालकांनी नुकसान भरपाई स्वीकारण्यास नकार दिला होता किंवा ज्यांनी जास्त मोबदल्यासाठी संदर्भ मागितला होता, ते २०१३ च्या कायद्याच्या कलम २४ (२) अन्वये संपादनाची प्रक्रिया संपल्याचा दावा करू शकत नाहीत.

366.6. 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) मधील तरतुदी या कलम 24 (1) (बी) चा भाग न मानता कलम 24 (2) चा भाग मानला जावा.

366.7. 1894 च्या कायद्यानुसार आणि कलम 24 (2) अन्वये विचार केल्याप्रमाणे ताबा घेण्याची पद्धत म्हणजे चौकशी अहवाल/ निवेदन तयार करणे आहे. 1894 च्या कायद्याच्या कलम 16 अन्वये ताबा घेतल्यानंतर, सदरील जमीन राज्याला निहित होते आणि 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) अन्वये जमीन ताब्यात घेण्याची तरतूद नाही, कारण एकदा ताबा घेतल्यानंतर कलम 24 (2) अन्वये कोणतीही चूक होत नाही.

366.8. कलम 24 (2) मधील तरतुदी ताबा घेण्यास आणि पैसे देण्यास निष्क्रियतेमुळे अपयशी ठरले तर 1-1-2014 रोजी यांच्या बाबतीत व्यपगत होण्याची कार्यवाहीच्या तरतुदी लागू आहेत. संबंधित प्राधिकरणाकडे प्रलंबित असलेल्या भूसंपादनाच्या प्रक्रियेत 2013 चा कायदा लागू होण्यापूर्वी पाच वर्षे किंवा त्यापेक्षा जास्त कालावधीसाठी नुकसान भरपाई. न्यायालयाने दिलेल्या अंतरिम आदेशांच्या उदरनिर्वाहाचा कालावधी पाच वर्षांच्या गणनेत वगळावा लागतो.

366.9. 2013 च्या कायद्याच्या कलम 24 (2) मध्ये भूसंपादनाच्या पूर्ण संपलेल्या प्रक्रियेच्या वैधतेवर प्रश्नचिन्ह उपस्थित करण्यासाठी कारवाईचे नवे कारण समोर येत नाही. कलम 24 2013 च्या कायद्याच्या अंमलबजावणीच्या

तारखेस म्हणजेच 1-1-2014 रोजी प्रलंबित असलेल्या कार्यवाहीला लागू होते. यामुळे जूने आणि कालबद्ध दावे पुन्हा सुरू होत नाहीत आणि संपलेली कार्यवाही पुन्हा सुरू होत नाही किंवा भूसंपादन अवैध ठरविण्यासाठी न्यायालयाऐवजी कोषागारात नुकसान भरपाई जमा करण्याच्या पद्धतीच्या वैधतेवर जमीनमालकांना प्रश्न चिन्ह उपस्थित करण्याची परवानगी दिली जात नाही."

7. या न्यायालयाने शिव कुमार (सुप्रा), गॉडफ्रे फिलिप्स (आय) लिमिटेड (सुप्रा) आणि इंदूर विकास प्राधिकरण (सुप्रा) च्या प्रकरणात घालून दिलेला कायदा लागू करणे बाबत या न्यायालयाने दिलेला निर्णय, उच्च न्यायालयाने दिलेला आक्षेपार्ह निर्णय आणि आदेश हा टिकू शकत नाही आणि तो रद्द करण्यास आणि बाजूला ठेवण्यास पात्र आहे आणि त्यानुसार तो रद्द केला जातो आणि बाजूला ठेवला जातो. संबंधित जमिनीच्या संदर्भात संपादनाची कोणतीही चूक मानली जाणार नाही. उच्च न्यायालयासमोरील मूळ रिट याचिका फेटाळली जाते.

त्यानुसार ह्या अपीलाला मंजूरी दिली. खर्चाबद्दल आदेश नाही.

इतर काही प्रलंबित अर्ज असल्यास तो देखील याद्वारे निकाली काढला जातो.

अंकित ज्ञान

अपील मंजूर

(सहाय्य: अभिषेक प्रताप सिंह (LCRA)

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या / तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापूरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरिता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापारकरीत विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करिता वैध मानला जाईल.